

Jelena Markovina

GRGUR NINSKI I OSTALI SPLITSKI SPOMENICI U DANIMA FAŠISTIČKOG TERORA

Provodeći politiku odnarođivanja i fašizacije i u oblasti kulture talijanski okupator se za trajanja okupacije od travnja 1941. do rujna 1943. zdušno trudio da dokaže a time na određen način i opravda provođenje terorističkih postupaka da je Dalmacija upravo po kulturi najprepoznatljivija kao talijanski teritorij.

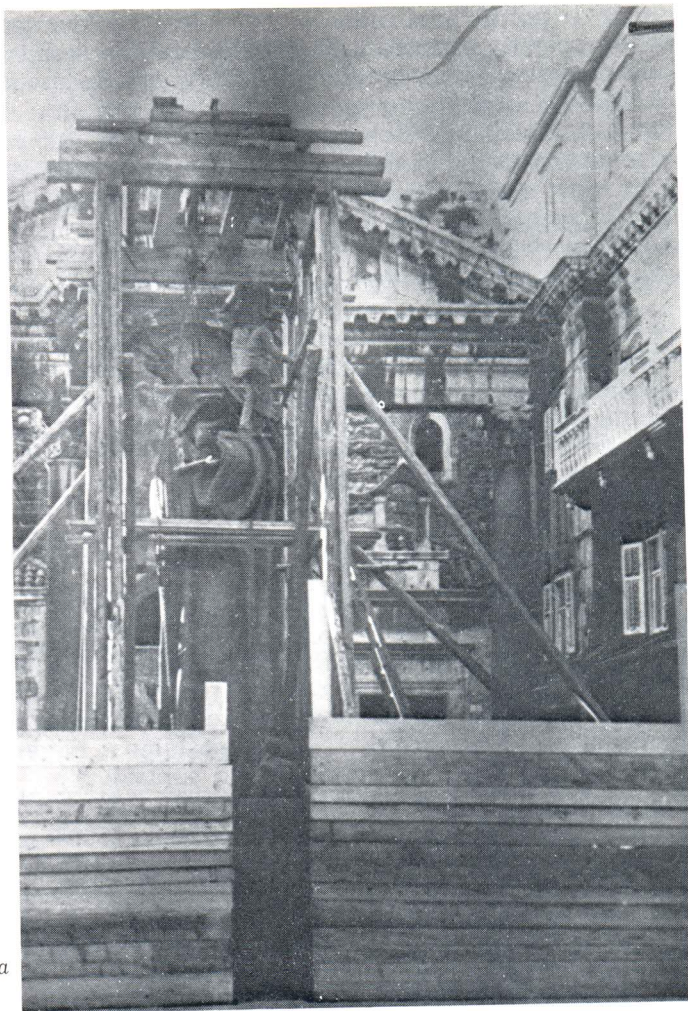
U listu »La domenica del corriere« od 4. svibnja 1941. objavljen je članak »Talijanski lik Dalmacije«. Tekst članka ilustriran je fotografijama naših najznačajnijih arhitektonskih spomenika — šibenske, trogirске i splitske katedrale, Kneževa dvora u Dubrovniku, te palače u Zadru, Splitu i Perastu, s komentarom da je lik Dalmacije oduvijek bio i ostao talijanski i da dvadeset i dvije godine slavenskog vladanja nisu mogle uništiti djela (od) dvadeset stoljeća, ostvarenja preko kojih su i »novi barbari bili privučeni«.

Među splitskim spomenicima i spomen-obilježjima prvi se na udaru našao simbol slavenskog otpora romanskim pretenzijama na naše tlo — spomenik biskupu Grguru Ninskom, djelo našeg poznatog skulptora Ivana Meštrovića. Spomenik je tada bio lociran na Peristilu unutar Dioklecijaneve palače.

Svojevrsna kampanja protiv spomenika vođena je preko stranica »San Marca« još mnogo prije. Stanoviti »camerata« Iginio D'Anversa, sitni režimski poeta, u svojoj pamflet-pjesmici »Monumenti« zalaže se za poduzimanje »jedne dobre akcije«, razumijevajući tim uklanjanje »metalnog ninskog biskupa«. ¹⁾

U istome listu objavljena je i karikatura nastala krajem dvadesetih godina, kada se vodila žučna polemika oko pogodnosti smještaja tog spomenika upravo na Peristilu. Ona prikazuje don Franu Bulića gdje bičem tjera s postolja Grgura Ninskog. ²⁾ Iako upotrebljena kao argumenat protiv »brončanog kolosa«, karikatura je u takvom kontekstu prvenstveno imala značenje nacionalnog potcjenjivanja, poruge i uvrede.

Prikazujući se krajnje zabrinutim za sudbinu kulturno-povijesnog nasljeđa u Dalmaciji, euforično spreman na »velika djela«, a tradicionalno

*Uklanjanje spomenika
Grgura Ninskog 1941*

sklon manifestacijama i paradi, fašistički okupator je pri Guverneratu u Zadru ustanovio »Državni komesarijat za starine, spomenike i galerije Dalmacije« s prof. Luigijem Cremom na čelu i s veoma ambicioznim programom, u koji su bili uključeni i određeni radovi na Dioklecijanovoj palači. Prvog listopada 1941. u posjet Splitu došli su članovi komisije talijanske Kraljevske akademije Giovannoni, Maiuri, Marangoni i Paribeni. Oni su, skupa s komesarom za starine Cremom, splitskim općinskim civilnim komesarom Tacconijem i ravnateljem Arheološkog muzeja u Splitu drom Abramićem »pošli da pažljivo istraže na licu mjesta, te da razgledaju čitavu palaču i oko nje«. Zatim su posjetili solinske starine, Arheološki muzej i Trogir, da bi se potom vratili u Zadar i prosljedili put za Rim »gdje će sastaviti izvještaj, iz kojega će — poslije trinaest vjekova uništavanja i

nasilja — poteći prvi radostan čin udesa Dioklecijanove građevine.«³⁾ Ali na toj posjeti, zapravo paradi, akademijine komisije sve se i završilo. Jedini »radosni čin« bio je čin uklanjanja spomenika Grguru Ninskom!

Radovi na skidanju spomenika — postavljanje ograde i skela — otpočeli su 3. studenoga. To »gradilište« čuvala je čak vojnička straža. Radovi su se obavljali pod budnom paskom najviših fašističkih funkcionera. Tako su tih dana u posjet Peristilu, odnosno u obilazak radova, dolazili i komandant VI armijskog korpusa general Lorenzo Dalmazzo te federalni tajnik Fašističke stranke za splitsku provinciju Ferruccio Cappi. Definitivno uklanjanje spomenika obavljeno je 12. studenoga 1941.⁴⁾

Prefektu Zerbinu kao da je teški kamen pao sa srca! U mjesečnom izvještaju za studeni 1941. guverneru Bastianiniju on odstranjivanje toga našeg nacionalnog spomenika uvrštava u kategoriju tzv. javnih (komunalnih) radova, kojima je okupator pristupio u »svojoj« Dalmaciji. Nakon napomene da je spomenik uklonjen i pohranjen o trošku općine, u izvještaju se iznose informacije o radovima na izgradnji istočne obale u Trogiru, te o izradi elaborata za izgradnju primorske ceste od Segeta do Šibenika, da bi taj dio izvještaja završio riječima: »Trgu se vratio njegov harmonični originalni izgled i romanski arhitektonski elementi oslobođeni su ogromne statue slavonskog biskupa«.⁵⁾

Evo šta je o tome zabilježeno u materijalima Centralne gradske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača — Split:

— »Skinut je Meštrovićev spomenik na Peristilu jer da tobože svojom veličinom kvani harmoniju klasičnog ambijenta, a uistinu je to učinjeno da ne bude na Peristilu kip one velike ličnosti, koja se u X vijeku borila za staroslavenski jezik u crkvi i za samostalnost Hrvatske (ninske) biskupije koju su htjeli imati u neovisnosti od splitske (op. — latinske)«. Izjavu je dao dr Mihovil Abramić, tada ravnatelj Arheološkog muzeja u Splitu.⁶⁾

— »Nalog za rušenje spomenika Grgura Ninskog došao je s Prefekture, pak sam ja u dogovoru sa drom Čurčinom, kustosom Meštrovićevih djela u Splitu, nastojao spomenik tako skinuti da ga se ponovo može postaviti, pak smo iz tog razloga pozvali tajno stručne radnike iz Zagreba koji su već bili počeli raditi na opreznom skidanju spomenika. Ali isti su odmah pobjegli u Zagreb, jer je tih dana počeo po gradu teror Talijana radi jedne bačene bombe. Srećom su zagrebački radnici već bili uputili naše radnike u posao, pa su naši radnici uspjeli da spomenik rastave neoštećen. Spomenik smo prenijeli u općinska skladišta te ga pokrili zelenilom tako da su vlasti srećom na nj zaboravile«, rekao je među ostalim u svojoj izjavi inž. Mirko Karlovac, tada općinski službenik.⁷⁾

Ni drugo Meštrovićevo djelo locirano u splitske prostore — spomenik književniku Marku Maruliću — nije bilo pošteđeno od devastiranja. On nije uklonjen vjerojatno zbog toga što je Marko Marulić pisao i na latinskom jeziku, ali 8. prosinca 1941. s podnožja spomenika otklesan je natpis u kojemu je stajalo da je skulpturu poklonio gradu Splitu veliki kipar Ivan Meštrović, a ime mu je talijanizirano u Marco Marulo.⁸⁾

Ni Meštrovićev Luka Botić nije ostao pošteđen. Natpis ispod biste Luke Botića, tada locirane na Marjanu, a koji je sadržavao pjesnikove stihove, također je razbijen.⁹⁾

I drugi naši spomenici i spomen-obilježja u Splitu našli su se na udaru okupatora.

Sedamnaestog prosinca 1941. s ugla zgrade na tadašnjem Mihovilovom trgu skinuta je spomen-ploča na kojoj je bio natpis da se je u toj kući rodio dr Dujam Rendić Miočević »prvi načelnik splitske općine sretno hrvatstvu povraćene«. To spomen-obilježje postavljeno je u znak sjećanja na općinske izbore održane 9. studenoga 1882, na kojima su pobijedili narodnjaci i koji su rezultirali time da je Split prvi put dobio hrvatsku općinsku upravu na čelu s načelnikom drom Dujmom Rendićem Miočevićem.¹⁰⁾

Skinuta je i razbijena spomen-ploča u čast Natka Nodila, koja se nalazila na staroj gimnazijskoj zgradi. Također i spomen-ploča u čast Ante Trumbića na početku marjanskih stepenica. Isto tako i spomen-ploča koja je podsjećala na borbu za hrvatsku narodnost od strane dra Koste Vojnovića i splitskih Hrvata. Uklonjeni su i stihovi Gaje Bulata sa zgrade Hrvatske čitaonice.¹¹⁾

Odstranjivani su i natpisi religioznog karaktera, kao npr. glagoljski natpis na ulazu u groblje Sustipan, zatim kod dominikanaca, te na crkvi sv. Duha.¹²⁾

Usporedo s odstranjivanjem hrvatskih spomenika okupator je postavljao svoje, fašističke.

Dana 12. prosinca 1941. na Marjanu je postavljen spomen-stup za sjećanje na Arnalda Mussolinija, brata ducea (vođe) Benita Mussolinija. — 15. travnja 1942, prigodom proslave godišnjice »oslobođenja grada«, tj. ulaska okupatora u Split, postavljena je spomen-ploča na bedemu Bolnice u Via salonitana, današnjoj Poljani 27. marta. Ta spomen-ploča je bila posebno privlačna meta za splitske skojevce iz udarnih grupa, koji su je u nekoliko navrata »uljepšavali« tušem i tintom, jednom tako temeljito da se uopće nije mogla očistiti, pa je bila skinuta i zamijenjena novom identičnog sadržaja. Prigodom proslave dana mornarice, 10. lipnja 1942, na obali je postavljen spomen-stup u čast »fašističkih mučenika« Tomaza Gullija i Alda Rossija, donesen sa solinskih starina. Stup je kasnije pri bombardiranju razbijen i bačen u more, pa je tako upropašteno to nacionalno kulturno dobro. — 1. srpnja 1942. na Molo veneto na Obali otkriven je spomenik u obliku broskog pramca, što ga je divizija »Perugia« »darovala« splitskoj općini. Očito mu namijenivši dugovječnost, ugradili su u njega ništa manje nego 40 m² obloge od trogirskog mramora i bračkog kamena, 10 tona cementa i 50 m³ pijeska. Taj spomenik služio je za svakodnevno obavljanje ceremonije »alza e maina bandiera« (dizanja i spuštanja zastave).¹³⁾

Na dan skidanja spomenika Grguru Ninskom prefekt Zerbino je primio u audijenciju »hijerarhe Stranke iz Provincije«, fašističke crne košulje. Opširno im govoreći o problemima »ove naše karakteristične provincije«, završio je riječima: »Mi mlađi, iz akcionih skvadra i dačkih organizacija, za vrijeme svojih manifestacija izvikivali smo poklik: Talijanski Split! Ali, ja mislim da danas možemo uskliknuti i jedan drugi poklik: Talijanski i fašistički Split! zato što je rumena krv naših boraca palih na ulicama ovoga grada posvetila Split Revoluciji crnih košulja.«¹⁴⁾

U kolikoj mjeri su grad Split kao i čitava anektirana Dalmacija zaista bili »talijanski i fašistički« najbolje svjedoče riječi potpukovnika Gualtieria Sestillija, komandanta karabinijera u Šibeniku: »Narod će gajiti uvijek ideje iredentističke ili manje više nesklone za Italiju«, zbog čega on preporučuje da se obavi »čišćenje« pomoću jednostavnog sporazuma, koji bi se zaklju-

čio sa Hrvatskom, ili naprosto jednim dekretom o protjerivanju, kao što je to napravila njemačka vlada na teritoriju, anektiranom Reichu«, a sve to sa svrhom »da se zona oslobodi od svih nepoželjnih elemenata«. ¹⁵⁾

U toku narodnooslobodilačke borbe Dalmacija je zaista oslobođena od nepoželjnih elemenata.

I obistinile su se riječi, objavljene u 113. broju »Našeg izvještaja«: ¹⁶⁾ »Ovo je dokaz da tuđinski osvajači pomalo i sistematski uništavaju naš jezik i našu kulturu, da su nakanili uništiti sve što je hrvatsko. Ali se varaju krvnici našega naroda. Hrvatski će se narod boriti za svoj jezik, a spomenik Grguru Ninskom opet će nas sjećati na borbu hrvatskoga naroda za slobodu.«

B I L J E Š K E:

- 1) »San Marco«, 25. IX 1941.
- 2) Isto, 21. XI 1941.
- 3) Isto, 2. X 1941.
- 4) A. Kisić, Ljetopis grada Splita 1941—1945, rukopis 1941, 318, Muzej narodne revolucije Split, Zbirka tiskane građe, inv. br. 57.
- 5) J. Markovina, Sistem talijanske fašističke vlasti u Splitu od 1941. do 1943. godine, Zbornik IHRPD »Split u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji, 1941—1945, Split 1981, 531, — Arhiv VII, arhiva talijanska, k. 549, br. reg. 35/1—22.
- 6) J. Markovina, navedeni rad, 531. — Arhiv IHRPD, Centralna gradska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, kut. 6, spis br. 552/45. — HAS, Fond Okružne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača — Split, spisi br. 271—273.
- 7) Isto.
Nakon druge, tj. ustaško-njemačke okupacije Splita krajem rujna 43, ustaše u prvim danima nisu znali gdje su »barbari s Apenina« — kako sada nazivaju svoje dojučerašnje saveznike — sklonili spomenik. U »Novom dobu« br. 4 od 6. 10. 43. o tome, među ostalim, pišu: »Još se nije moglo istražiti gdje se razstavljeni spomenik sada nalazi. Predstavnici hrvatske vlasti su za vječni spomen i protest protiv ovoga nekulturnoga čina dali dosadašnjem Peristilu naziv Trg Grgura Ninskoga.«
Uskoro zatim ušli su mu u trag, pa u »Novom dobu« br. 7 od 10. 10. 43. donose informaciju: »Zbog umirenja naše javnosti javljamo da se spomenik nalazi na sigurnom mjestu, na Obali Ruđera Boškovića, i to u dvorištu obćinskih skladišta. Spomenik je nakon uklanjanja sa Peristila bio tamo odnešen, a malo vremena zatim bila je na tom mjestu sagrađena jedna daščara i pokrivena bršljanom, tako da je bila nastala među pučanstvom zabrinutost i uvjerenje da je taj dragocjeni spomenik odnesen u Italiju ili potpuno uništen.«
- 8) Isto.
- 9) Isto.
- 10) Isto.
- 11) Isto.
- 12) Isto.
- 13) A. Kisić, n. d., 1941, 367/368, — 1942, 85, 93, 134, 149.
- 14) »San Marco«, 13. 11. 41, 4.
- 15) Muzej narodne revolucije, Split, Zbirka tiskane građe, inv. br. B 1/17-5.
- 16) »Naš izvještaj« — glasilo PK KPH za Dalmaciju, potom JNOF-a Dalmacije i, na kraju, NOO-a Dalmacije — br. 113 od 5. 10. 42, Muzej narodne revolucije Split, Zbirka tiskne građe, inv. br. 76.